

Kap 54 : Prinsessan Märtha av Sverige -Norge (1901-1954).

Prinsessan Märtha Sophia Lovisa Dagmar Thyra av Sverige och Norge (1901-1954), senare kronprinsessa av Norge, föddes den 28 mars 1901 i Arvfurstens palats i Stockholm. Den 21 mars 1929 gifte hon sig med sin kusin kronprins Olav (V) av Norge (1903-1991) och fick med honom tre barn – två flickor och en pojke.

Genom att Märtha gifte sig 10 år senare än Margaretha bodde hon hemma hela ”det glada 20-talet” och hann bli omskriven både som Fridhemsprinsessa & som ”svans” i mamma Ingeborgs kotteri Hovslagargänget. Därefter falnade intresset för henne. Det finns tre längre biografier (Berggrav 1955; Møller 1990; Norén Isaksen 2003), familjeminnen (Wig 1977; Hegge 2006; Norén Isaksen 2007), nio kortbiografier & bildreportage (Anonym & Krohn 1929: ss. 7-21; Swahn 1930: ss. 228-234; Ohlmarks 1979: ss. 122-123; Normann 1983: ss. 103-134; Skott 1996: ss. 258-261; Grosvold & Diesen 2002: ss. 46-107; Langslet 2005; Mørch 2010; Ramsay Herthelius 2010: ss. 265-268; Norlin 2015: ss. 153-154) och tre skildringar av Amerikavistelserna 1939/45 (Anonym 1939; Schive m.fl. 1939; Uhalteig 2011: ss. 129-137). Fem av hennes tal är publicerade (Berggrav red. 1955: ss. 121-126). Skildringen utgår från dessa källor och kompletteras med ytterligare information.

Några brev finns däremot inte: ”Mors enorme brevsamling var en levende og spennende historiebok. Hun korresponderte med kongelige og fyrstelige slektninger over hele Europa i alle år. Da hun døde, etterlot hun seg to store koffertar fulle av brev. «Brenn alt dette. Ikke *ett* brev skal leses», hadde hun skrevet på koffertene. Vi måtte følge hennes siste ønske. Men da koffertene og innholdet brant, var vi klar over at det var et tragisk endelikt for en helt sikkert uhyre interessant brevsamling.”¹

I livstiden gjordes inget porträtt men 1957/58 gjorde Henrik Sørensen ett impressionistiskt porträtt – ”en vision” kallad – efter ett fotografi av henne och Folke Bernadotte på dansgolvet. I målningen upplöses Märtha i ett töcken vilket också är intrycket när man läser hennes biografier. Författarna famlar runt i blindo, det blir hennes *curriculum vitae* + honnörsord, inte ens hennes man & barn minns henne som en levande person med en egen livsbana, förmodligen är det så att en äldre tids kvinnor inte längre är begripliga ens för sina närmaste.

*

Det finns inga uppgifter om Märthas födsel men hennes dop var en mindre affär. Ht 1908 – hon var då fem år – började hon i ”Prinsesskola”. Klassen bestod av två åldersgrupper: Den två år äldre Margaretha + tre jämnåriga och Märtha + en jämnårig. Märthas jämnåriga klasskamrat var Marika Lagerbielke (1902-1988; g. Lagerbielke). De två avslutande åren 1915/17 var det bara Märtha & Marika kvar i klassen. Fliten var sisådär och Märtha var näbbig. Den 24 mars 1918 konfirmerades hon i Slottskapellet av ärkebiskop Nathan Söderblom. Hon förhördes en halvtimme om sina kristendomskunskaper och lämnade rediga svar med hög och tydlig röst. 1918/19 gick hon *Jenny Åkerströms hushållsskola*, 1919/20 *Sällskapet barnavårds utbildning i spädbarnsvård*, 1922 *Nordberg & Petersons målarskola* (porslinsmålning & batik) och 1925/27 (?) syundervisning i *Sankta Birgittaskolan & Femina sömnadsskola*. Hon var även medgrundare och beskyddare av *Märthaskolan* (1928-1975).

1921/23 var hennes hälsa skakig. Hon insjuknade i scharlakansfeber & gulsot, trepanerades för en varbildning i innerörat och hennes blindtarm opererades bort. Märtha återhämtade sig

¹ Møller 1990: ss. 270-271.

på kurorten Mösseberga utanför Falköping. Delar av 1923-1926 tillbringade hon i Italien som gäst hos drottning Victoria, en ”prinsesskola” på riktigt, och i Paris hos prins Eugen som handledde hennes ”konststudier”. Förmodligen innebar det att han gick runt med henne på museer och föreläsa om skillnaden mellan god & dålig konst. 1927 erbjöds hon närvara vid Rom-kongressen för husligt arbete men så intresserad var aldrig Märtha av att stå i köket. Det var mycket fritid mellan kurserna. Märtha promenerade hunden, tog körkort, handlade tyg & kläder, recipierades i Amaranterorden, besökte konserter, fiskade på Fridhem och grävde i trädgården. Några bokliga intressen hade hon inte men hon läste tidningar, fotograferade, spelade piano & broderade. Enligt en bekant bestod hennes lektyr av kokböcker, frökataloger & partitur.

*

Olav & Märtha kände varandra sedan barnsben. Första gången de träffades var på en släkträff 1904. Känslorna skall ha vaknat under ytterligare en släkträff 1921 och de förlovade sig den 11 augusti 1928 under olympiaden i Amsterdam. Förlovningen var hemlig och så förblev den faktiskt till dess att bådas föräldrar och regeringar godkände den. Vännerna märkte att något var på gång men paret teg och såg mystiskt ut. Det finns en ”Ernst Rolf”-kuplett om Märtha den här tiden döpt till ”Jag är tyst liksom muren”. Förlovningen eklaterades den 14 januari 1929. Det fanns både politiska och genetiska invändningar: Det hade visserligen gått 23 år sedan unionsupplösningen men Norges förhållande till Sverige och det egna kungahuset var fortfarande spänt. Anledningen till unionsupplösningen var ju främst önskan om nationellt självstyre. Det rimmade illa med först valet av en dansk kung, en engelsk drottning och nu en svensk kronprinsessa. Det var också detta att 21 procent av de röstberättigade hade önskat sig republik och att kusinäktenskap hade dåligt rykte. Olav konsulterade faktiskt en genetiker Otto Lous Mohr som förklarade att risken i deras fall var obetydlig. Mohrs utredning blev aldrig offentlig men husen Glücksburg's & Bernadotte's ingiften & släktskap debatterades intensivt. Den springande punkten var att släkternas ingiften var av sent datum.

Lysningen skedde i Sverige men bröllopet stod i Oslo. Den 17 mars anlände Märtha till Norge. Det var mycket folk ute på gatorna för att hylla henne. Det hade faktiskt aldrig varit så mycket folk ute som då. En del missnöjda fanns dock: Norska arbetarpartiet (36.8 procent i stortingsvalet 1927) utfärdade ett förbud för sina delegater att närvara vid vigseln och en flaska dynamit + lunta påträffades vid kungahusets sommarpalats Oscarshall.² När brudparets nyrenoverade bostad Skaugum brann ned kort efter bröllopet gick det rykten, men det berodde på ett elfel. Mycket brann inne men Märtha hann rädda doputstyrelsen. Liksom systrarna vägrade hon intervjuer men det finns ett uttalande efter bröllopet: ”Min søster fikk en fantastisk velkomst av belgierne for tre år siden, sa hun, og jeg tenkte jo aldri at jeg skulle få en slik mottagelse her, men dette overgår alt! Det er som om jeg skulle ha kommet hjem etter lang utlendighet! Jeg kunne ikke ha drømt om en slik varme og vennlighet...”³ Något av en skönmålning. I Bryssel fastnade Märtha i en folkmassa, fick kläderna sönderrivna och bestals på sin handväska. I Oslo var det något lugnare men kortegen stormades av flera hundra människor som ville kyssa hennes hand.

Märthas svenska bakgrund var en öm punkt och hon ansträngde sig för att framstå så norsk som det bara gick. Så långt som till att acceptera svärföräldrarnas stela 1800-talsstil gick hon dock inte utan tonade ned ceremonielet. Svärföräldrarna krävde reverenser även till frukostbordet, Märtha ville att hemmet skulle vara en borgerlig frizon. Barnen kom 1930, -32

² [Dynamitflaska.] Svenska Dagbladet 1929-03-10; [Norska arbetarpartiet.] Svenska Dagbladet 1929-03-15.

³ Normann 1983: s. 109.

& -37. När hon inte var upptagen av dem reste hon tillsammans med Olav runt i landet för att bekanta sig med invånarna & dem med henne. Hon blev beskyddare för *Den Norske Husflidsforening & Norges Husflids- og Husindustrilag* (hemslöjd), *Eugenia Stiftelse* (hushållsundervisning), *Kvinnenes Nybrottsfond* (ekonomiskt bistånd), *Landsforeningen mot Poliomyelitt* (polioskadade), *Utdannelsesfondet for Unge Døve og Tunghørte* (hörselskadade), *Norges KFUK-speidere & Norsk Speiderpikeforbund* (scouting), *Norges Lotteforbund* (civilförsvaret) m fl organisationer. Vid drottning Mauds död den 20 november 1938 blev hon Norges första dam – drottning i allt utom namnet. Märtha var osäker på om hon räckte till men att dra sig undan ansvaret var inte ett alternativ. Hon klagade över sin blyghet, bristande scenvana m m men tvingades trots det ut på tiljan.

*

Sedan 1925 hade det varit på tal att Olav skulle besöka Amerika & den norska diasporan. April-juli 1939 kom resan äntligen till stånd. Märtha & Olav tillbringade 69 dagar i landet & besökte 29 delstater. Välkomstkommittén på New Yorks kaj räknade tusentals hojtande & sjungande norsk-amerikaner och så fortsatte det. De träffade presidentparet Roosvelt, invigde norska paviljongen av världsutställningen i New York, besökte norskbyggderna runt Chicago & Detroit och turistade i Colorado, Hollywood m fl platser. Pressattaché var Hans Olav, redaktör för den norskspråkiga *Nordisk Tidende*, men i realiteten var det ambassaden som bestämde vad som trycktes och inte. New York-pressen fick ingen intervju men ett maskinskrivet meddelande: "[T]he Crownprincess and I represent the whole Norwegian people regardless of class, political party or age when we extend to the United States our most hearty and cordial greetings, begging you to consider our visit as a handshake from the Norwegian democracy to the American nation".⁴ På kajen undslapp sig Märtha att hon såg fram mot att handla amerikanska kläder. I San Francisco blev det en 30-minuters presskonferens. Olav & Märtha klämdes ned i en soffa, journalisterna förmanades att inte ställa politiska frågor & paret lämnades därefter åt att klara sig själva. Axel talade om sitt seglarintresse & sitt liv som fritidsbonde. Märtha talade "om sina blomsterplanteringar, över vilka hon är riktigt stolt och om sina två flickor och om sin lille son, som likt en äkta norrman gick på skidor på sin 2-årsdag."⁵ På frågan om vad hon tyckte varit bäst med Amerika svarade hon "min man!"

Den 30 november anföll Sovjetunionen Finland och det togs för givet att Norge snart skulle bli indraget i konflikten. Märtha gick en sjukvårdskurs och gjorde ett studiebesök i Stockholm för att informera sig om hur svenska och finska kvinnor hjälpte till i civilförsvaret. Den 16 december kallade hon upp ett antal kvinnoorganisationer till slottet för att organisera något liknande i Norge – *Kvinnenes Arbeidshjelp*. Varje kvinna skulle ange vilka arbetsuppgifter de kunde fylla när männen blev inkallade. Mötet ledde fram till ett radioupprop den 26 januari. Man höll som bäst på att bygga upp en landsomfattande organisation – 585 lokala styrelser hade tillsatts – när det tyska angreppet kom.

Det danska kungahuset stannade kvar i landet. Icke så det norska. Olav & kung Håkon anslöt sig till de norska styrkorna och Märtha & barnen tog sig till Sverige. Om detta finns en mängd historier. Barnen Harald (V) & Astrid hävdade långt efteråt att de svenska gränsvakterna först inte ville släppa in dem eftersom de glömt passen, att de fick gömma sig under en filt och att kortegen därefter forcerade spärren. Medpassageraren Einar Östgaard, vid tillfället 10 år – Harald var tre år & Astrid åtta – tyckte sig minnas bättre, att ingenting särskilt hade hänt.

⁴ "Norways Royalty gets ovation here." New York Times 1939-04-28.

⁵ Vestkysten 1939-04-06. [Intervju med kronprinsparet av Norge.]

Haralds förste biografiker Haugstøl visste berätta att gränsvakterna frågat om de hade något att förtulla.⁶

Familjen tillbringade först en vecka på Sälens Högfjällshotell, därefter inkvarterades de hos Carl Bernadotte på Frötuna och sedan på Drottningholms slott. Den 16 augusti fortsatte de på Roosevelts inbjudan med båt till Amerika. Under tiden hade Olav & kung Hakon evakuerats till England. Det cirkulerade en historia om att tyskarna av den anledningen ansåg att de abdikerat tronen och att tyskarna genom Gustaf V försökt pressa Märtha till att återvända till Norge för att utropa Harald till tronföljare med Vidkun Quisling som förmyndare.⁷ Östgaard lutar åt att ryktena hade sin grund i en diskussion om det lämpliga i Amerikaresan och vad alternativet i så fall skulle vara – England, Sverige eller att återvända till Norge. Det finns ett telegram från Märtha till Olav daterat den 24 juni:

[...] Bedes meddelt fra Kronprinsessen strengt fortrolig direkte til Kronprinsen kolon Jeg er villig alle ofre som ansees nødvendige for å bevare landets selvstendighet punktum Har overveiet alle utveier også den å reise hjem med barna hvis det kan være til nytte punktum Tror kanskje dette kunde virke godt på folkeopinionen netop nu da vi vet der agiteres mot oss kan dette være en utvei hvad tror dere to telegrafer ditt standpunkt hurtigst mulig da alt utvikler sig fort stop Er redd for reise Amerika i nuværende situasjon kan virke uheldig og fremstilles som overskjær alle bånd som binder til Norge punktum Mrs. Harriman reiser Amerika slutten uke eller neste uke men reisen kan nok utsettes stop alt vel har Martha (sign).⁸

Telegrammet förefaller haft sin grund dels i farhågorna att Amerikaresan skulle uppfattas som en kapitulation & fanflykt, dels att avsaknaden av norsk statsledning skulle tvinga tyskarna att acceptera Quisling. Det fanns diskussioner om att Olav av den anledningen skulle återvända till Norge och bilda regering. Den norska exilregeringen hade även i början svårt att göra sig gällande – t ex den svenska regeringen var osäker på dess legitimitet. Anledningen till Märthas Amerikaresa är efteråt oklar man förmodligen ville Olav att hon & barnen skulle vara i säkerhet. Gustaf V var kritisk: ”Såvitt denna sak kan bedömas härifrån, måste den ingiva starka farhågor för din och din familjs framtid i Norge.”⁹ Efteråt har landsflykten kritiserats som att undergräva den norska statens legitimitet & därigenom underlätta judeförföljelserna och andra övergrepp.

Det finns även en längre skildring av Almeberg (2017: ss. 238-243) baserad på Märthas uppgift att orsaken till att hennes man Olav inte stannade kvar i Norge var att varken kung Haakon eller engelske ministern ville det, utan att landet på samma sätt som Frankrike och andra länder skulle fortsätta kampen mot tyskarna genom en Englandsbaserad exilregering. Svenske ambassadören i Berlin telegraferade till UD att detta placerade Norge i ett folkrättsligt limbo. Stortinget som var kvar i Norge kunde trots att landet var besegrat, inte kapitulera. Norge kom därför redan från början att styras av tyska samarbetsmän. Haakon har hyllats för sin motståndsvilja, men är faktiskt orsaken till Quisling-regimen.

⁶ Haugstøl 1947: s. 71; Rosenberg 1988: s. 12; ”Kung Harald får mothugg om Sverige.” Dagens Nyheter, 2005-11-20; Johansen, Marianne & Torvik, Line. ”Kongefamilien tar feil.” VG Rampelys, 2005-11-20; Östgaard 2005; Hegge 2006: s. 54.

⁷ ”Plot to seize Martha.” New York Times 1940-08-23.

⁸ Östgaard 2005: ss. 151-156.

⁹ Telegram från kung Gustaf V till kung Haakon 1940-07-27. I: Östgaard 2005: s. 238.

Märthas Amerikavistelse haussades genom att hon hade status av Roosevelts personliga gäst och den första tiden bodde i vita huset. Vistelsen varade den 28 augusti 1940 – den 7 juni 1945. Eftersom Amerika inte låg i krig med Tyskland avhöll hon sig i början från politiska uttalanden. Hon bosatte sig på egendomen Pook's Hill utanför Washington där hon hade regelbundna mottagningar. Olav var flera gånger på besök och de reste runt i landet till alla de ställen som de inte hunnit besöka första gången. Olav höll föredrag om kriget & Märtha var hans sekreterare. Hon reste också runt själv: Besökte sjukhus, kyrkor, skolor & militärbaser. Döpte skepp & flygplan. Hjälpte norrmän som råkat i svårigheter. Hon fick t o m klartecken för en insamling till ett norskt flygvapen ”Wings for Norway”. Hon var helt enkelt Norges högst rankade ”diplomat” & Norge var p g a sin stora handelsflotta – 3:e största efter Storbritannien & USA – en viktig nation. Norske ministern Wilhelm Morgenstjerne hävdade efter kriget att hon varit en viktig kanal in i Vita Huset och att det var hennes förtjänst att USA ofta prioriterat Norges behov framför andras.

Det nya livet förändrade henne. I Norge hade hon en sorts hemvävd husmorsstil. Här klädde hon sig elegant och blommade ut. Hon var ofta inbjuden som gäst till Vita Huset och han till Pook's Hill. Så pass ofta att det började gå rykten om att hon och Roosevelt hade ett förhållande. Av deras bevarade brevväxling förefaller det snarare som ett far-dotter förhållande – han gudfar, hon guddotter – men fru Roosevelt trodde annorlunda och det spred sig.

*

Efter återkomsten till Norge tog Märthas hälsa en vändning till det sämre – diskbråck, hepatit & migrän – och den 5 april 1954 dog hon. Möjligen var det samma hepatit som hon smittades av i Rom 1923.¹⁰ Eftermälet i olika formuleringar var att hon var ovanligt lätt att ha att göra med. Inte mera högdragen eller formell än som situationen krävde. Hade både humor, humör och förmåga att växla mellan sina tre roller som kronprinsessa, mor & medmänniska: Lugn, vänlig, tålmodig, minnesgod, uppmärksam & intresserad. Värdig när det krävdes. Aldrig kvick eller sarkastisk. Hon hade bra språköra och hennes från början knackiga utländska förbättrades med åren högst avsevärt. Rösten var behaglig och hon talade flytande & idiomatisk svenska, norska, danska & Oxfordengelska. Tyskan & franska var det värre med.

Någon förståelse för den nya tidens förväntningar på kungligheter visade Märtha aldrig. Hon stödde kung Hakon när denne 1953 berövade dottern Ragnhild hennes prinsesstitel i samband med äktenskapet med skeppsredaren Erling Lorentzen. Kritiken av parets äktenskap blev sådan att de bosatte sig i Rio de Janeiro. Även syskonen Astrid och Harald gifte sig utanför de Gotha. Tiden i Amerika tycks ha påverkat hela syskonskaran i borgerlig riktning.

¹⁰ Berggrav 1955: ss. 93-97.